

NEMATERIJALNO KULTURNO NASLEĐE I PITANJE IDENTITETA ZAJEDNICE

Miloš Matic¹

Etnografski muzej u Beogradu

Apstrakt:

Konvencija o očuvanju nematerijalnog kulturnog nasleđa koju je Unesko doneo 2003. godine, kao i drugi dokumenti koji se odnose na očuvanje kulturnog nasleđa, deklarativno pojam kulturnog nasleđa povezuju s identitetom zajednica ili grupa i postuliraju da očuvanje kulturnog nasleđa predstavlja očuvanje i iskazivanje identiteta onih koji neko nasleđe prepoznaju kao svoje. U ovom radu se uopšteno problematizuju ključni aspekti shvatanja odnosa očuvanja kulturnog nasleđa i pitanja identiteta zajednica. Postavlja se teza da je pitanje identiteta ugrađeno u proces nastanka navedene Konvencije, ali tako da ostavlja mogućnosti različitih tumačenja koncepta nematerijalnog kulturnog nasleđa u smislu upotrebe kao sredstva za izražavanje identiteta. Razmatraju se osnovni načini upotrebe konvencije i njenih instrumenata koji u okviru ideje kulturnog diverziteta proizvode kulturni parohijalizam iz kojeg proizlaze odvajanja među zajednicama, umesto nameravanog ujedinjavanja i

međusobnog tolerisanja različitosti. Posebno se kao problematičan razmatra kulturni redukcionizam koji ostavlja mogućnost izgradnje artificijelnih identiteta zajednica.

Gljučne reči: nematerijalno kulturno nasleđe, UNESCO, identitet, etnicitet, upotreba, manipulacija, politika, redukcionizam

Među nebrojanim pristupima pojmu kulture u društveno-humanističkim naukama u prethodnom periodu nekako je na površinu izašao i postao veoma pomodan koncept nematerijalnog kulturnog nasleđa (Intangible cultural heritage – ICH),² koji je formalno uspostavio Unesko i konačno ga etablirao Konvencijom o očuvanju nematerijalnog kulturnog nasleđa³ usvojenom 2003. godine u Parizu (dalje u tekstu Konvencija). Ovaj, u tom trenutku „novi“ koncept shvatanja kulture, koji u suštini ne samo da prihvata već se i zasniva na antropološkom shvatanju kulture (Milenković 2016, 15–34), upravo iz antropološkog aspekta i s dugogodišnjom praksom bavljenja nematerijalnim kulturnim nasleđem, ne možemo nikako da prihvatimo kao neki teorijski koncept, već najpre kao administrativno-instrumentalni pristup u paradigmi očuvanja kulturnog nasleđa uopšte. No, i pored toga, često se Uneskov koncept nematerijalnog kulturnog nasleđa među profesionalcima doživljava kao objašnjavajući multidisciplinarni konstrukt koji je od usvajanja Konvencije među pripadnicima društveno-humanističkih nauka pokrenuo veliki broj edukativnih programa, seminara, simpozijuma, debata i publikacija (Alivizatou 2008, 44).

2 Originalni termin *intangible* bi trebalo prevesti kao *neopipljivo*, ali je u srpskom jeziku brzo odomaćena upotreba termina *nematerijalno*.

3 Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage. Paris: UNESCO – <https://ich.unesco.org/en/convention>.

Jedan dobar deo tih debata ili rasprava – najčešće naučno zasnovanih, ali ponekad i s jasno uočljivom emocionalnom komponentom – posvećen je pitanju identiteta zajednica, a to pitanje je, pored nekih drugih, fundamentalno ugrađeno u Konvenciju o očuvanju nematerijalnog kulturnog nasleđa već u samom procesu njene geneze. Put kojim se došlo do Konvencije relativno je dug i kompleksan. Tekst Konvencije je proizvod višedecenijskih dogovaranja, rasprava i, pre svega, težnje Uneska da pruži globalno prihvatljiv legalni instrument za održivi i funkcionalan odnos čovečanstva prema sopstvenoj kulturi uopšte, a ne samo prema nematerijalnom kulturnom nasleđu. A u vremenu pre Konvencije, upravo se i pošlo od pitanja čije je neko nasleđe koje je vremenom postalo globalno prepoznatljivo i eksploatisano.

Neku vrstu svog hronološkog ishodišta sadašnji koncept nematerijalnog kulturnog nasleđa ima u nastojanju pojedinih članica UN (Bolivija, Japan itd.) da se stvori legalni okvir za očuvanje identiteta pojedinih folklornih tvorevina i da se pojedinim narodima prizna autentičnost tih tvorevina. Konkretno, Bolivija je od Uneska sedamdesetih godina 20. stoleća zatražila da napravi protokol o konvenciji koja bi se ticala univerzalnih autorskih prava i kojom bi bili zaštićeni narodna umetnost i kulturno starateljstvo svih naroda (Aikawa 2004: 139). Ovde je izraženo nastojanje da se na globalnom nivou prizna autentičnost i definiše upotreba folklornih tvorevina jednog naroda. Pritom, reč je o priznavanju autentičnosti folklornih tvorevina samo jednog dela bolivijskog društva, onog dela koji čine indijanski starosedeooci, koji su taj folklor i stvorili davno u prošlosti i očuvali ga prenoseći ga s generacije na generaciju. Dakle reč je o njihovom identitetu – a ne o identitetu ukupnog bolivijskog društva – u odnosu na globalnu zajednicu. Posledica bolivijskog zahteva jeste nekoliko Uneskovih dokumenata koji se odnose na folklor, njegovo izražavanje i pokušaj postavljanja zakonskih okvira u vezi s autorskim pravima i nelegalnim izvođenjem. Međutim, takav legalistički pristup folkloru je neodrživ zbog toga što folklor živi u verzijama i varijantama, a ne kao pojedinačna, originalna i autorizovana forma, folklor nije jedinstvena kreacija pojedinca. Folklor se stvara u izvođenju i prenosi se usmeno, običa-

jem ili primerom pre nego opipljivim formama kao što su pisanje, crtanje, fotografija, audio i video snimak i slično (Kirshenblatt-Gimblett 2004: 53). Ovo suštinsko svojstvo folklora bilo je realna prepreka pokušajima stvaranja legalističkih okvira, a ne nekakva „tiranija globalne zajednice“ koja je htela sve da upije u sebe i da svemu oduzme lokalni identitet.

Nakon mnogobrojnih ekspertskih savetovanja o pitanju folklora i intelektualne svojine (unutar sâmog Uneska, ali i sa WIPO – World Intellectual Property Organization), koja nisu dala posebne rezultate, Generalna konferencija Uneska je ostavila po strani pitanje prava na intelektualnu svojinu i 1989. godine usvojila Preporuke za zaštitu tradicionalne kulture i folklora. Međutim, prvi nedostatak Preporuka za zaštitu tradicionalne kulture i folklora bio je u tome što se u njima dovode u opoziciju globalni pristup kulturi i pristup iz aspekta prava na intelektualnu svojinu (Aikawa 2004, 138–140). Nadalje, problem s ovim Preporukama bio je i to što su one isticale ulogu profesionalnih folklorista i folklornih institucija umesto da posmatraju kulturu kao celinu i da stoga stave naglasak na sve one koji je kreiraju i konzumiraju. Naposletku, a i dalje u vezi s pitanjem identiteta, Preporuke podrazumevaju i naglašavaju dokumentovanje ugroženih tradicija, zapostavljajući same tradicije i njihove učesnike. Pritom, proces globalizacije je tek bio u zamahu i mnoge kulture i društva se zapravo nisu osećali ugroženim, te samim tim nisu prepoznavali potrebu za konkretnom zaštitom svog kulturnog nasleđa. Takva potreba se pojavila kasnije, s forsiranjem ideje o ekonomskoj i kulturnoj unifikaciji društava u procesu globalizacije (Matić 2011, 120).

U procesu konceptualizacije nematerijalnog kulturnog nasleđa u Unesko bitnu ulogu je imao konkretan program koji je ustanovljen 1992. godine i nazvan „Nematerijalno kulturno nasleđe“. U tom programu Unesko definiše nematerijalnu kulturu kao sve forme tradicionalne i narodne kulture, to jest kolektivna dela nastala u nekoj zajednici zasnovana na tradiciji. Ta dela se prenose oralno ili gestovno među članovima zajednice i modifikuju se tokom vremena kroz proces kolektivnog rekreiranja. Takve kolektivne

tvorevine uključuju oralnu tradiciju, običaje, jezike, muziku, igre, rituale, svečanosti, tradicionalnu medicinu i spravljanje lekova (farmakopeja), kulinarstvo i sve vrste specijalnih znanja i veština koji su povezani s materijalnim aspektom kulture, kao što su alati, stanište, odeća... (Kirshenblatt-Gimblett 2004, 54). Veoma bitna karakteristika ovog Uneskovog programa bilo je to što je značaj pridat samim učesnicima u kulturi, odnosno samom čoveku kao kreatoru kulture, a ne pojedinačnim kulturnim elementima. Druga bitna karakteristika jeste to što se uočava negativan efekat izdvajanja pojedinačnih kulturnih elemenata iz njihovih kulturnih konteksta (Matić 2011, 121). Takva izdvajanja direktno utiču na artificijelizaciju kulturnih elemenata i ujedno doprinose deidentifikaciji nosilaca kulture, tj. oduzima identitetski karakter kulture neke zajednice.

Kako je u ovom Uneskovom programu dato jedno prevashodno nabrajanje određene pojma nematerijalnog kulturnog nasleđa, javila se potreba za jasnijim i obuhvatnijim definisanjem, pa je njegova definicija 2001. godine dodatno specifikovana. Sada se pod nematerijalnom kulturom podrazumevaju čovekovi naučeni procesi koji zajedno sa znanjima, veštinama i kreativnošću govore o čoveku i od njega su stvoreni. To su proizvodi koje on kreira i resursi, prostori i drugi aspekti socijalnog i prirodnog konteksta neophodni za egzistenciju. Ti procesi zajednicama obezbeđuju osećaj kontinuiteta s prethodnim generacijama i bitni su za kulturni identitet kao i za očuvanje kulturnog diverziteta i kreativnosti čovečanstva (Kirshenblatt-Gimblett 2004, 54). Ovakvo sagledavanje nematerijalnog kulturnog nasleđa sada već direktno uvodi pojam kulturnog diverziteta kao neki vid reakcije na opšteprisutnu kulturnu unifikaciju i kao naglašavanje ne samo kulturne raznovrsnosti već i raznovrsnosti identiteta raznorodnih ljudskih zajednica.

Koncept nematerijalnog kulturnog nasleđa je u Unesku konačno definisan Konvencijom o očuvanju nematerijalnog kulturnog nasleđa 2003. godine. Usvajanjem Konvencije je taj koncept ujedno podignut na najviši nivo značaja u UN. Nematerijalno kulturno nasleđe je u Konvenciji defini-

sano već na samom početku: „Nematerijalno kulturno nasleđe označava prakse, prikaze, izraze, znanja i veštine – kao i instrumente, predmete, artefakte i kulturne prostore s njima povezane – koje zajednice, grupe i, u nekim slučajevima, pojedinci prepoznaju kao deo svog kulturnog nasleđa; to nematerijalno kulturno nasleđe, koje se prenosi s generacije na generaciju, zajednice i grupe stalno iznova stvaraju kao odgovor na sopstveno okruženje, svoju interakciju s prirodom i svojom istorijom, i pruža im osećaj identiteta i kontinuiteta, te stoga promoviše poštovanje kulturnog diverziteta i čovekovu kreativnost; za potrebe ove Konvencije u obzir će se uzimati jedino ono nematerijalno kulturno nasleđe koje je saglasno s postojećim međunarodnim instrumentima koji se tiču ljudskih prava, kao i sa zahtevima za uzajamno uvažavanje među zajednicama, grupama i pojedincima, i za uvažavanje održivog razvoja.“ U drugom paragrafu Člana 2. konkretnije se navodi šta se podrazumeva pod nematerijalnim kulturnim nasleđem: a) oralna tradicija i izrazi, uključujući i jezik kao prenosioca nematerijalnog kulturnog nasleđa; b) izvođačke umetnosti; v) socijalne prakse, rituali i festivalski događaji; g) znanje i prakse koji se odnose na prirodu i univerzum; d) tradicionalni zanati.⁴ Međutim, sam odnos prema pojmu nematerijalnog kulturnog nasleđa i tome kako države i zajednice treba da ga tretiraju i upotrebljavaju određen je u ostatku Konvencije, gde se regulišu pravni okviri i instrumenti koje treba primenjivati. U tom delu Konvencije takođe nalazimo neke implicitne odnose prema identitetu zajednica.

Mišljenja smo da je prvo veliko pitanje odnosa prema identitetu zajednica ugrađeno već u sam proces geneze Konvencije i shvatanja nematerijalnog kulturnog nasleđa u Unesku uopšte i zato smo taj proces ukratko i rekreirali.⁵ Čitav koncept očuvanja nematerijalnog kulturnog nasleđa, kao i sama Konvencija kao legalni instrument tog koncepta, polaze najpre od onoga što je u Ujedinjenim nacijama još na početku, u Univerzalnoj

4 Pojedinačne elemente sadržaja definicije nematerijalnog kulturnog nasleđa posebno je razmatrala Dragana Rusalić (Rusalić 2009, 22–32).

5 Za mnogo više detalja o procesu nastanka Konvencije i pojma nematerijalnog kulturnog nasleđa videti: Matić 2011 (i tu navedena literatura), Čuković 2019.

deklaraciji o ljudskim pravima iz 1948. godine,⁶ postavljeno kao jedno od univerzalnih ljudskih prava, a to je pravo na kulturu. To znači da svakom pojedincu treba obezbediti pravo na sopstvenu kulturu, ali ujedno znači da mu treba obezbediti i legalna sredstva da to pravo i ostvari, odnosno pojedinac ima pravo da odabere kulturnu strategiju i da instrumentalizuje kulturu kako bi ostvario kvalitetan život (Čuković 2019, 41). Ovde se, kako Čuković sugeriše, upada u zamku kulturnog relativizma, a u toj zamci, po mišljenju mnogih autora, možda najviše trpi kulturni identitet raznih zajednica. Naime, ovde se javljaju dva bitna momenta u pristupu kulturi koji utiču ne samo na shvatanje različitih identiteta zajednica, već i na izgradnju operativnih odnosa prema tim identitetima. Mnogobrojni pristupi kulturi, bili oni antropološki ili šire zasnovani, u velikoj meri su bili, s jedne strane, evropocentrični ili etnocentrični, a s druge strane, zasnovani na spomeničkom nasleđu (videti na primer: Brown 2005, 41; Munjeri 2004). Merilo kulture, dakle, po pravilu je beli Evropljanin ili Severnoamerikanac, onaj koji je stvorio „modernu civilizaciju“, ima bogatu istoriju i, što je veoma bitno, ima materijalna svedočanstva svoje istorije. Povrh toga, ta materijalna svedočanstva govore ne samo o njegovoj istoriji, već prevashodno o njegovoj kulturi i predstavljaju materijalizaciju identiteta pa su stoga i legalnim instrumentima (zakonima) zvanično u društvu etablirana kao spomenici kulture.

Polazeći upravo od univerzalnog prava na kulturu, u Unesku je postavljeno pitanje šta je s kulturom onih naroda i zajednica koji nemaju spomeničko nasleđe i, šire gledano, šta je s kulturom svih onih naroda i zajednica koje u maniru Levi Strosa nazivamo narodima bez istorije ili narodima bez pisma? U antropologiji je jasno uočeno da urođeničke zajednice imaju holistički pogled na svoju kulturu i da ne razlikuju prirodno, materijalno i nematerijalno nasleđe (Aikawa 2004, 141). Da li oni nemaju pravo na kulturu i sopstveni kulturni identitet ukoliko nemaju materijalne spomenike? Takvih naroda i zajednica ima širom planete, mada dominantno među

6 Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima dostupna je na: <https://www.un.org/en/universal-declaration-human-rights/index.html>

tzv. državama Trećeg sveta, ali ima ih čak i u evropskim društvima. Koncept nematerijalnog kulturnog nasleđa ponuđen je kao alternativa Zapadnom konceptu kulture koji naglašava očuvanje i konzervaciju materijalnih svedočanstava prošlosti (Alivizatou 2008, 48). Uneskov koncept je trebalo da materijalistički i spomenički pristup zameni memorijalnim pristupom koji priznaje značaj sećanja, usmenog prenošenja i izvođenja kao načine da se iskusi i shvati prošlost (Ingold 1996, 202). Ovaj koncept je ujedno trebalo da anulira posledice kolonijalizma u postkolonijalističko, a potom i u globalističko doba i da raznim zajednicama i narodima pruži mogućnost da i njihovo kulturno nasleđe postane globalno prepoznatljivo, a pomoću instrumenata Konvencije i očuvano. Jedan od ključnih instrumenata koji je trebalo da posluži globalnoj vidljivosti nematerijalnog kulturnog nasleđa raznih zajednica i naroda jeste Reprezentativna lista nematerijalnog kulturnog nasleđa čovečanstva.

Uzimamo ovu listu jer ona treba da predstavlja vrhunac priznavanja, vidljivosti i očuvanja nematerijalnog kulturnog nasleđa, ali ona možda najbolje ilustruje paradoks težnje i posledice. Čitav koncept očuvanja nematerijalnog kulturnog nasleđa, naime, u suštini je i dalje postavljen shodno onom pogledu na svet koji ima tzv. savremeni zapadni čovek. To znači da je najpre kroz deklarativnu težnju ka ravnopravnosti svakog pojedinca, zajednice ili naroda, svima onima koji nemaju spomeničko nasleđe i koji ne pripadaju evropocentričnom krugu naroda omogućeno da svoje kulturno nasleđe stave u istu vrednosnu ravan sa spomeničkim nasleđem, ali su u isto vreme naterani na ono što nazivamo formularizacijom kulture, tj. da svoju kulturu i svoj kulturni identitet, paradoksalno, moraju da smeste u formulare koji su načinjeni po standardima upravo tog savremenog zapadnog čoveka. Ovde se formulari javljaju kao birokratska selekcija vrednosti kulture i ako nešto nije pravilno smešteno u formular neće ni biti svrstano među nematerijalno kulturno nasleđe (videti: Ćuković 2019, 42–43). Birokratska formularizacija nametnuta je i pojedinačnim državama članicama jer i one moraju, shodno Konvenciji, da vode nacionalne registre elemenata nematerijalnog nasleđa,

a to znači da zajednice unutar države moraju svoju kulturu da prilagođavaju formularima. Paradoks formularizacije kulture postaje vremenom još dublji, jer kada se isprati transformacija Uneskovog formulara za nominaciju elemenata za Reprezentativnu listu od 2003. godine do danas uočava se da je on promenjen utoliko što je obim podataka o onome što sâm kulturni element predstavlja sveden na minimum, a mnogo više pažnje je posvećeno raznim formalnim stvarima poput pridržavanja ljudskih prava, ravnopravnosti među članovima zajednice, administrativnih mera za održivost kulturnog elementa itd.

Problem s formularizacijom kulture nas dovodi do još jednog bitnog pitanja u odnosu koncepta nematerijalnog kulturnog nasleđa i identiteta zajednica – to je redukovani identitet. U antropologiji, kao i u mnogim drugim društveno-humanističkim naukama, redukcionizam je odavno prisutan kao eksplanatorni metod kojim se objašnjavanje usmerava na pojedinačne aspekte nekog kulturnog fenomena, odnosno taj fenomen se redukuje na pojedine njegove komponente ili činjenice (Blekkburn 1999; Kulenović 2017) da bi mogao da bude objašnjen. To bi, na primer, značilo da porodičnu slavu, prvi element nematerijalnog kulturnog nasleđa koji je upisan na Reprezentativnu listu svedemo na njegov religijski aspekt, smatrajući da je on dovoljan za objašnjenje, a da zanemarimo društveni i ekonomski aspekt bez kojih porodična slava zapravo gubi svoj identitetski karakter (videti: Matić 2015). No, sve dok ostajemo u domenu naučnog redukcionizma, mi ostajemo u domenu akademskih rasprava. Birokratski ili administrativni redukcionizam ima mnogo direktniji negativan uticaj na pitanje identiteta zajednica, a takav redukcionizam suštinski je ugrađen u koncept nematerijalnog kulturnog nasleđa i u Konvenciju.

Administrativni redukcionizam ima dva svoja ishodišta. Već smo naveli da Unesko od naroda i zajednica traži da svoju kulturu uvede u određene formule kako bi oni bili prepoznati i vidljivi u ukupnom sistemu nematerijalnog kulturnog nasleđa čovečanstva. Takvi formulari, a pre sve-

ga mislimo na onaj za nominaciju za Reprezentativnu listu,⁷ upravo u redukcionističkom duhu insistiraju samo na određenim činjenicama o nekom kulturnom fenomenu i ne ostavljaju mogućnost da se prezentuju sve činjenice. Pritom, naglasak se stavlja na administrativno-formalne stvari, a za deskripciju kulturnog fenomena ostavljeno je vrlo malo prostora, odnosno za iznošenje činjenica koje bi doprinele da neki kulturni fenomen bude razumljiv iz ugla drugih kultura nije ostavljeno nimalo prostora. Takav administrativni pristup ostavlja veliku mogućnost da se kulturni fenomeni pojedinih zajednica u duhu kulturnog relativizma tumače svojevorno, često pogrešno ili čak tendenciozno pogrešno (videti: Eriksen 2001; Матић 2011; Ćuković 2019). Formularizacijom su kulturni fenomeni svedeni na svoju formu i lišeni svoje suštine, te samim tim gube svoju identitetsku snagu na globalnom nivou i postaju samo „jedan od...“.

Drugo ishodište administrativnog redukcionizma mnogo je bitnije jer ima osetno veće (negativne) posledice na pitanje identiteta. U definisanju pojma nematerijalnog kulturnog nasleđa na samom početku Konvencije je eksplicirano da: „za potrebe ove Konvencije u obzir će se uzimati *jedino ono* (naglasio autor) nematerijalno kulturno nasleđe koje je saglasno s postojećim međunarodnim instrumentima koji se tiču ljudskih prava, kao i sa zahtevima za uzajamno uvažavanje među zajednicama, grupama i pojedincima, i za uvažavanje održivog razvoja“. Dakle, Unesko sasvim jasno naglašava da ne uzima u obzir svako nematerijalno kulturno nasleđe, već su države članice prinuđene da same vrše selekciju svog nasleđa. U tom postupku srećemo se često s disonancijom između realnog kulturnog nasleđa i kriterijuma koje postavlja Unesko i UN uopšteno. Ovde kao da je u potpunosti zanemarena suština pojma nasleđe: kulturne tvorevine koje su zajednice kreirale u prošlosti ali koje i danas u nekoj formi žive i praktikuju se. Te kulturne tvorevine su nastale u vreme znatno pre ustanovljavanja modernih shvatanja ljudskih prava i sasvim je moguće da neke od njih, ili neki aspekti tih kulturnih tvorevina nisu u saglasju sa današnjim shvatanjem ljudskih prava i ravnopravnosti, te

otuda automatski bivaju eliminisane iz fokusa očuvanja nematerijalnog kulturnog nasleđa iako mogu da budu značajan deo identiteta zajednice. Jedan od primera jeste svojevremena polemika među profesionalcima koji se bave kulturnim nasleđem da li je moguće špansku koridu uvrstiti na Reprezentativnu listu. To nije bilo moguće jer korida podrazumeva, pored ostalog, ono što bismo iz današnje političke perspektive smatrali nehumanim odnosom prema životinjama i kršenjem mnogih međunarodnih normi. A da li korida jeste ili nije deo identiteta Španije? Svakako da jeste. Kad je reč o našoj kulturi, tu se već kod prvog upisa na Reprezentativnu listu – proslavljanje porodične slave – postavilo pitanje ravnopravnosti među učesnicima u ovoj kulturnoj praksi, jer je ona nastala u vreme izrazito patrijarhalnih odnosa⁸ i stoga muškarac ima isključivu vrednost u ulogama koje učesnici u obredu imaju. Zbog toga je u pripremi nominacije za Reprezentativnu listu bilo neophodno da se u okviru realne kulturne prakse, s odgovarajućom religijskom osnovom, ustanovi reciprično značajna uloga žene u ritualu i da se ona naglasi iako u realnoj kulturi nije naglašena. Ovde se očigledno radi o hronološkoj disonanci, a kada ukupno nasleđe raznovrsnih zajednica sagledamo iz raznih aspekata možemo da nađemo veliki broj slučajeva kada neka kulturna praksa odudara od normi koje je postavio Unesko, iako je reč o veoma vitalnim kulturnim praksama koje nesporno jesu kulturno nasleđe i jesu deo identiteta zajednica koje ih praktikuju. Kao jedan od najočiglednijih primera za naše društvo Ćuković (Ćuković 2019, 75–83) razmatra psovanje, koje je, svakako, nepodobno iz aspekta Konvencije, ali ipak predstavlja značajan deo našeg identiteta.

Sve nas to dovodi do izrazite selekcije elemenata kulturnog nasleđa i traganja za onim elementima koji jesu podobni za postavljene kriterijume i koji se mogu smatrati politički korektnim. Sveukupni korpusi identitetskih kulturnih elemenata zajednica redukovani su, dakle, samo na one podobne, dok su neki drugi zapostavljeni. Države članice ovom selekcijom podobnih

8 Više je teorija o postanku ritualnog proslavljanja porodičnog sveca zaštitnika i one su objedinjene u: Ковачевић 1985.

identitetskih kulturnih elemenata kreiraju nerealnu sliku o sebi. Time je otvorena mogućnost da države članice manipulišu svojim identitetima, ali i da se upuste u kreiranje artificijelnih identiteta kako bi se pozicionirale u globalnoj zajednici ili kako bi ostvarile neke političke ciljeve. Takav pristup u velikoj meri podseća na Hobsbaumov i Rendžerov (Hobsbawm and Ranger 1983) koncept izmišljanja tradicije. Jedan od očiglednih primera političke manipulacije identitetom je praznik Nevruz, koji su na Reprezentativnu listu stavili Turska, Iran, Pakistan i druge islamske države iz tog regiona. Ovaj praznik je na neki način uvlačenjem u nematerijalno kulturno nasleđe „oduzet“ turskim Kurdima, iako je u samoj Turskoj bio veoma dugo zapostavljen (Aykan 2014; Ćuković 2019, 95–96).

Koncept nematerijalnog kulturnog nasleđa jasno podrazumeva identitetski karakter tog nasleđa, jer ga, pored ostalog, sagledava kao važnog za identitet zajednice, grupe ili pojedinca, tj. „pruža im osećaj identiteta i kontinuiteta“, a zaštitu kulturnog nasleđa često tretira kao zaštitu identiteta (Ćuković 2019, 45). Međutim, manipulativni i redukcionistički karakter koncepta nematerijalnog kulturnog nasleđa, koji je instrumentalizovan u Konvenciji (i drugim dokumentima Uneska), ogleda se u činjenici da na očuvanju nematerijalnog kulturnog nasleđa, shodno načinu na koji su UN konstituisane, podrazumevano deluju države članice i da su one te koje, kao što je navedeno, obavljaju selekciju kulturnih elemenata koji će biti postavljeni kao reprezentativni i kao zvanični identitet društva koje čini državu članicu. Tako postavljeni odnosi stvorili su globalnu situaciju u kojoj selekcija identitetski reprezentativnih kulturnih tvorevina predstavlja oblik dekontekstualizacije tih kulturnih fenomena i njihovo postavljanje u kontekst hijerarhijskog odnosa s drugim „izdvojenim“ kulturnim fenomenima. U kombinaciji s pojednostavljenim shvatanjem pojma kulturnih različitosti, selekcija zaštićenih elemenata nematerijalnog kulturnog nasleđa je kod pojedinih država stvorila izvestan takmičarski duh u smislu „merjenja vrednosti“ zaštićenih kulturnih fenomena, pa čak i svojevrсно utrkiivanje u tome ko će pre da zaštiti nešto što možda i nije isključivi, autentični i za datu

kulturu prepoznatljivi identifikacioni kulturni fenomen. Na ovom mestu se pod *autentičnim* podrazumeva kulturni fenomen koji je u nekoj kulturi nastao i u njoj živi. Uostalom, kada su ratifikovale Konvenciju, mnoge države su pred svoje stručnjake postavile zadatak da „naučno“ dokazuju autentičnost, samosvojsnost i legitimnost kulturnog nasleđa zajednica (Smith 2015, 136). S obzirom na to da se u mnogim državama ključna pažnja nematerijalnom kulturnom nasleđu posvećuje prevashodno u političkoj, a ne u naučnoj i kulturološkoj paradigmi, takvo pojednostavljeno shvatanje autentičnosti je dominantno, a proglašenje elementa nematerijalnog kulturnog nasleđa se ujedno uzima kao proglašenje svojevrsnog oblika vlasništva (Матић 2011, 127).

Kada se razmotri Reprezentativna lista nematerijalnog kulturnog nasleđa čovečanstva nije teško prepoznati taj takmičarski duh među državama. Nije teško uočiti da upravo manje države i društva nastoje da na listu upišu što više elemenata svog kulturnog nasleđa kako bi se identifikovale sa tzv. velikim kulturama, odnosno s kulturama velikih i dominantnih država sveta. Tako je, recimo, do 2020. godine Hrvatska upisala na Reprezentativnu listu 15 elemenata nematerijalnog nasleđa sa svoje teritorije, dok je Rusija upisala samo dva elementa, Grčka 8, Francuska 17, Nemačka 4, Italija 12 i tako redom.⁹ Nesporna je činjenica da one države koje su smatrale da treba globalno da se pozicioniraju pristupaju što većem broju upisa elemenata svog kulturnog nasleđa na Uneskovu listu, dok one koje su se osećale sigurno u globalnoj raspodeli moći ostaju indolentne na takav postupak. Naposljetku, Sjedinjene Američke Države nisu našle za shodno ni da ratifikuju Konvenciju.

Kada ispratimo razne Uneskovu dokumente koji se tiču očuvanja i zaštite kulturnog nasleđa uopšte, bez velikog napora možemo da zaključimo da se pojam identiteta izjednačava s pojmom etniciteta (Eriksen 2001, 134). Tako shvaćen, pojam identiteta često je predmet raznih ne samo naučnih pristupa, već i državnih politika koje se odnose na očuvanje kulturnog nasleđa, a kontekstualizuju se kao etničke politike iako namjera Unesko i UN nije da se kroz sistem očuvanja favorizuju pojedine zajednice već se naglašava njihovo

va ravnopravnost u raznovrsnosti. No, takve državne kulturne politike po pravilu stavljaju u drugi plan manjinske zajednice i njihovo kulturno nasleđe (videti: Миленковић 2016). Etnički pristup identitetu u okviru kulturnih politika po pravilu je neplodotvoran i zanemaruje veoma važan aspekt kulturnog nasleđa koji takođe forsira Unesco kao deo politike kulturnog diverziteta, a to je tzv. deljeno nasleđe, odnosno ono kulturno nasleđe koje je zajedničko većem broju zajednica.¹⁰ Iz etnicističkih pristupa kulturnom nasleđu često mogu da proizađu konflikti i etnička netrpeljivost. Jedan od upečatljivih primera bila je reakcija Albanije i Crne Gore na upis pevanja uz gusle na Reprezentativnu listu, a koji je uradila Srbija. Obe države su izrazile svoj protest, iako one same u okviru svojih sistema očuvanja nematerijalnog kulturnog nasleđa ovu kulturnu praksu nisu prethodno prepoznale kao važnu i nisu je uvrstile u svoje nacionalne registre, a nesporno je ovde reč o deljenom nasleđu. Sve tri države su ovaj upis konceptualizovale kao etnički i prisvajale ga svojim dominantnim etničkim zajednicama, iako je reč o zajedničkoj kulturnoj praksi šire populacije u ovom delu Balkana. S druge strane, Hrvatska nije reagovala, iako pevanje uz gusle postoji i na njenoj teritoriji, ali kako se prevashodno identitetski vezuje za jednu etničku zajednicu prema kojoj dominantna etnička zajednica i dalje iskazuje netrpeljivost, onda je reakcija izostala da ne bi došlo do pogrešne etničke identifikacije i do priznavanja identiteta Srba u Hrvatskoj. Dakle, iako je upis pevanja uz gusle urađen potpuno po pravilima Konvencije (jer inače upisa ne bi ni bilo), on je u regionalnoj etničkoj paradigmi kontekstualizovan kao sukob među zajednicama koje više toga imaju zajedničkog u kulturi nego što se razlikuju.

Treba ipak pomenuti i pozitivne primere, kada je veći broj država na Reprezentativnu listu upisao neko zajedničko kulturno nasleđe poput sokolarstva, mediteranske ishrane, arapske kafe kao simbola velikodušnosti, veštine gradnje u suhozidu itd.

¹⁰ Više o UNESCO-vom konceptu o deljenom nasleđu na <https://en.unesco.org/shared-heritage>.

Namera ovog rada je prevashodno to da ukaže na problem kontekstualizacije pojma identiteta u sistemu očuvanja nematerijalnog kulturnog nasleđa, a nije da raspravlja o pojmu identiteta, jer je on u društveno-humanističkim naukama jedan veoma fluidan pojam, često zasebno kontekstualizovan i definisan zarad pojedinih istraživanja ili objašnjenja. Posmatrani prevashodno u antropološkoj perspektivi, identiteti su uvek višeslojni ili višestrani i koncept očuvanja nematerijalnog kulturnog nasleđa u Unesku to i podrazumeva (Arizpe 2004). No, ma koliko pristup u konceptualizaciji očuvanja nematerijalnog nasleđa bio pozitivistički i humanistički orijentisan, s namerom da se istakne ravnopravnost svih zajednica sveta, taj koncept je još uvek pred velikim izazovom da to i ostvari, a ne da bude neprestano uvlačen u razne stručno ili politički zasnovane politike koje kao rezultat imaju suprotnost Uneskove namere. U globalnoj slici kulture i kulturnog nasleđa još uvek dominiraju pomenuti parohijalizmi, a kulturno nasleđe se pre doživljava kao instrument odvajanja umesto povezivanja među zajednicama. To je posebno uočljivo kod zajednica koje se bore za pozicioniranje u globalnoj slici sveta. Nesporno je da mehanizmi i instrumenti koje nudi Unesko, a koji podrazumevaju princip dobrovoljnosti, za sada nisu dovoljni da se na globalnom planu uspostavi jedna istinska ravnoteža u kulturnom nasleđu i identitetu svih zajednica.

Literatura

- Aikawa, Noriko. 2004. „An Historical Overview of the Preparation of the UNESCO International Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage“. *Museum International* 56 (1–2): 137–149.
- Aykan, Bahar. 2014. „Whose Tradition, Whose Identity? The Politics of Constructing 'Nevruz' as Intangible Heritage in Turkey“. *European Journal of Turkish Studies* 19.

- Alivizatou, Marilena. 2008. „Contextualising Intangible Cultural Heritage in Heritage Studies and Museology“. *International Journal of Intangible Heritage* 3: 43–54.
- Arizpe, Lourdes. 2004. „Intangible Cultural Heritage, Diversity and Coherence“. *Museum International* 56 (1–2): 130–136.
- Blekkburn, Sajmon. 1999. *Oksfordski filozofski rečnik*. Novi Sad: Svetovi.
- Brown, Michael F. 2005. „Heritage Trouble: Recent Work on the Protection of Intangible Cultural Heritage“. *International Journal of Cultural Property* 12: 40–61.
- Eriksen, Thomas Hylland. 2001. „Between Universalism and Relativism: a Critique of the UNESCO concept of culture“. Jane K. Cowman, Marie Bénédicte Dembour and Richard A. Wilson (ed.), *Culture and right*, 127–148. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ingold, T. (ed). 1996. *Key Debates in Anthropology*. London: Routledge.
- Kirshenblatt-Gimblett, Barbara. 2004. „Intangible Heritage as Metacultural Production“. *Museum International* 56 (1–2): 52–65.
- Ковачевић, Иван (ур.). 1985. О крсном имену. Београд: Просвета.
- Kulenović, Nina. 2017. *Objašnjenje u antropologiji, Polemike*. Beograd: Odeljenje za etnologiju i antropologiju Filozofski fakultet Univerzitet u Beogradu, Dosije.
- Матић, Милош. 2011. „Концептуализација културе у херитолошкој парадигми“. *Антропологија* 11 (1): 117–142.
- Матић, Милош. 2015. „Економија породичне славе“. *Гласник Етнографског музеја* 79: 119–140.
- Миленковић, Милош. 2016. Повратак наслеђу. Београд: Одељење за етнологију и антропологију Филозофски факултет Универзитет у Београду, Досије студио
- Munjeri, Dawson. 2004: „Tangible and Intangible heritage: From Difference to Convergence“. *Museum International* 56 (1–2): 12–20.
- Rusalić, Dragana. 2009: *Making the Intangible Tangible: The New Interface of Cultural Heritage*. Beograd: Institute of Ethnography SASA.
- Smith, Laurajane. 2015. „Intangible Heritage: A challenge to the authorised heritage discourse?“. *Revista d'Etnologia de Catalunya* 40: 133–142.
- Hobsbawm, Eric and Ranger, Terence 1983. *The Invention of Tradition*. Cambridge: Cambridge University Press.

Ćuković, Jelena. 2019. *Nematerijalno kulturno nasleđe iz antropološke perspektive*. Beograd: Filozofski fakultet, Odeljenje za etnologiju i antropologiju – Dosije studio.

Izvori

Закон о потврђивању Конвенције о очувању нематеријалног културног наслеђа

Convention Concerning the protection of the World Cultural and Natural Heritage. Paris: UNESCO – <https://whc.unesco.org/en/conventiontext/>

Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage. Paris: UNESCO – <https://ich.unesco.org/en/convention>

Национални регистар нематеријалног културног наслеђа Србије – [www.nkns.rs /cyr/elementi-nkns](http://www.nkns.rs/cyr/elementi-nkns)

Register of Best Safeguarding Practices. Paris: UNESCO – <https://ich.unesco.org/en/register>

Universal Declaration of Human Rights – <https://www.un.org/en/universal-declaration-human-rights/index.html>

INTANGIBLE CULTURAL HERITAGE AND THE ISSUE OF COMMUNITY IDENTITY

Abstract:

The Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage, which was adopted by UNESCO in 2003, as well as other documents related to the preservation of cultural heritage, are declaratively associating the notion of cultural heritage with the identity of communities or groups and proposing that

preservation of cultural heritage represents preservation and expression of the identity of persons who recognize certain heritage as their own. This paper is defining the general issues of understanding the relationship between the preservation of intangible cultural heritage and the identity of communities. The thesis is that the issue of identity is embedded in the process of creation of the said Convention, but in such a way that it leaves open possibilities of different interpretations of the concept of intangible cultural heritage, in terms of its use as a means of expressing identity. The basic ways of applying the convention and its instruments are discussed from the aspect that within the idea of cultural diversity they may produce cultural parochialism, from which separations arise between communities instead of the intended unification and mutual tolerance of differences. One particularly problematic aspect is cultural reductionism, which leaves the possibility of creating artificial identities of communities.

Key words: intangible cultural heritage, UNESCO, identity, ethnicity, use, manipulation, politics, reductionism.